

Maria Strzelecka

Oddział Zbiorów Specjalnych. Sekcja Rękopisów
Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego
e-mail: maria.strzelecka@lib.uni.lodz.pl

Monika Sulejewicz-Nowicka

Oddział Zbiorów Specjalnych. Sekcja Starych Druków
Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego
e-mail: monika.sulejewicz@lib.uni.lodz.pl
 <https://orcid.org/0000-0002-8428-1203>

[Jak chronić i popularyzować dziedzictwo kulturowe? Na przykładzie projektów starodrucznych i rękopiśmiennych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego w latach 2020–2022

DOI: <https://doi.org/10.18778/0860-7435.35.02>

Abstrakt: Artykuł omawia działania podjęte w latach 2020–2022 przez Bibliotekę UŁ w ramach projektów obejmujących zbiory starodruczne z pierwszej połowy XVII wieku i rękopiśmienne z XV–XVIII wieku. Prezentuje kolejne etapy projektów, służące ochronie i popularyzacji zbiorów, a wśród nich: wybór kolekcji, opracowanie, konserwację, digitalizację, działania popularyzatorskie i promocyjne. Jest próbą odpowiedzi na pytanie o miejsce i rolę dziedzictwa kulturowego w przestrzeni rzeczywistej i wirtualnej biblioteki, w społeczności akademickiej, lokalnej i międzynarodowej.

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, zbiory specjalne, rękopisy, starodruki, ochrona zbiorów bibliotecznych, digitalizacja, wystawy biblioteczne

Wstęp

Dziedzictwo kulturowe to dobro wspólne każdego narodu, odgrywające znaczącą rolę w procesie identyfikacji kulturowej, utrwalania tożsamości i związków z danym miejscem. Ochrona kultury stanowiona jest zatem dla dobra ogółu i niezależnie od tego, czyją własnością jest zabytek, to i tak stanowi on własność wspólną jako element dziedzictwa kulturowego. Biblioteka akademicka pełni dziś różnorodne funkcje i gromadzi zbiory różnego rodzaju. W kontekście zasobów dziedzictwa narodowego to właśnie zbiory biblioteczne, szczególnie zaś specjalne, tworzą unikatową pod względem zawartości i charakteru kolekcję wyróżniającą bibliotekę spośród innych placówek. Stanowią ponadto szczególny rodzaj wyzwania z punktu widzenia ochrony tego rodzaju zasobów oraz ich popularyzacji, rozumianej jako podejmowanie działań i inicjatyw adresowanych do zróżnicowanych grup odbiorców.

Zbiory specjalne to dokumenty biblioteczne wyłączone z ogólnego zasobu zbiorów ze względu na odrębne cechy formalne. Są to: sposób wykonania, odmienny od produkcji drukarskiej (rękopisy, fotografie, rysunki, grafika artystyczna, mikrofilmy, kopie cyfrowe, nagrania dźwiękowe i audiowizualne na różnych nośnikach), a w przypadku produkcji drukarskiej jej szczególny charakter (starodruki jako efekt produkcji rękodzielniczej ze względu na papier, skład typograficzny i oprawę) oraz formę wydawniczą odmienną od druków zwartych (mapy, nuty, afisze, plakaty, ulotki, obwieszczenia, opisy patentowe) (Matwijów, 2013, s. 151–152). Warto zaznaczyć, że za zbiory specjalne w ścisłym tego słowa znaczeniu uznaje się tylko te o największej wartości naukowej i kulturowej oraz o unikalnym charakterze (Matwijów, 2013, s. 151–152).

Ze względu na powyższe kryteria na szczególną uwagę zasługują zgromadzone w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego starodruki i rękopisy. Wśród nich należy wskazać na niemieckojęzyczne pommeranica i prussica pierwszej połowy XVII stulecia oraz rękopisy XV–XVIII-wieczne. Dokumenty te (ich cechy formalne oraz unikatowy charakter) stanowią ważne dziedzictwo kulturowe¹. Wyodrębniono je jako kolekcje w ramach dwóch projektów zrealizowanych przez BUŁ w latach 2020–2022 i dofinansowanych przez Ministerstwo Edukacji i Nauki. W ramach popularyzacji i ochrony dziedzictwa kulturowego skoncentrowano się na następujących działaniach o zasięgu międzynarodowym: opracowaniu do Centralnego Katalogu Polskich Bibliotek Naukowych NUKAT zgodnie z obowiązującymi standardami, digitalizacji

¹ W polskim prawodawstwie funkcjonuje równoległe kilka pojęć o nieprecyzyjnie określonym polu semantycznym, takich jak: dobro kultury, dziedzictwo narodowe, dziedzictwo kulturowe, narodowe dziedzictwo kulturowe. O problemach definiowania pojęć związanych z dziedzictwem kulturowym pisała Wyrzykowska, 2012, s. 15–22.

i umieszczeniu kopii cyfrowych w Bibliotece Cyfrowej UŁ i Federacji Bibliotek Cyfrowych, konserwacji, przygotowaniu wystawy stacjonarnej i wirtualnej, opracowaniu katalogu z komentarzem naukowym oraz wydaniu faksymile jednego z rękopisów. Podjęte zatem działania mają na celu zarówno ochronę unikatowego dziedzictwa, jak i jego popularyzację oraz promocję. Priorytety dzisiejszej biblioteki oprócz rozwoju kapitału ludzkiego, modernizacji i pozyskiwania funduszy na rozwój, to również dbałość o postrzeganie jej jako miejsca rozpowszechniania wiedzy, kultury i informacji, rozwijania i promowania statusu badawczego instytucji (Buck & Simonjetz & Kotlarek, 2019, s. 23) oraz ochrona zbiorów (poprzez konserwację i digitalizację), a także kształtowanie pozytywnego wizerunku biblioteki w świadomości jej potencjalnych i rzeczywistych użytkowników. Z kolei dziedzictwo kulturowe jest dziś nie tylko przedmiotem ochrony, ale i stanowi potencjał, do którego każdy winien mieć dostęp i który należy wykorzystać dla przyszłego rozwoju (Purchla, 2014, s. 21).

Celem artykułu jest przedstawienie działań podjętych w latach 2020–2022 przez Bibliotekę UŁ w ramach projektów obejmujących zbiory starodruczne z pierwszej połowy XVII stulecia i rękopiśmienne z XV–XVIII wieku w kontekście ich znaczenia dla ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego. Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytania: o miejsce cennych i rzadkich dóbr kultury w bibliotece, społeczności akademickiej, lokalnej i międzynarodowej oraz o rolę, jaką pełni w przestrzeni rzeczywistej i wirtualnej, o kroki, jakie podejmuje BUŁ w ramach realizowanych projektów w celu ochrony i popularyzacji swoich najcenniejszych kolekcji. Autorki udzielią odpowiedzi na pytanie, jakie korzyści przynoszą działania podjęte w ramach ww. projektów, zarówno z perspektywy biblioteki, jak i przede wszystkim jej użytkowników. W artykule zastosowano metodę historyczną oraz analizę materiałów informacyjnych BUŁ o projektach i literatury poruszającej problematykę ochrony i popularyzacji zbiorów bibliotecznych.

[Projekty *Cenne pommeranica i prussica pierwszego półwiecza XVII stulecia w zbiorach Biblioteki UŁ* i *Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe z XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego*

W latach 2020–2022 BUŁ realizowała dwa projekty współfinansowane przez MEiN w ramach programu „Społeczna odpowiedzialność nauki”: *Cenne pommeranica i prussica pierwszego półwiecza XVII stulecia w zbiorach Biblioteki UŁ* (SONB/SP/461660/2020) oraz *Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego* (SONB/SP/466537/2020).

Pierwszy z wymienionych projektów objął 433 starodruki wydane do 1650 roku na terenach Prus i Pomorza i jednocześnie stanowił kontynuację prowadzonego w latach 2016–2018 przedsięwzięcia mającego na celu udostępnienie zgromadzonej po II wojnie światowej i pochodzącej z różnych bibliotek niemieckich i polskich kolekcji 1300 szesnastowiecznych druków. Warto zaznaczyć, że oba projekty są wynikiem współpracy BUŁ i Wydziału Filologicznego UŁ z Uniwersytetem Justusa Liebiga w Gießen². Przedsięwzięciem *Cenne pommeranica i prussica pierwszego półwiecza XVII stulecia w zbiorach Biblioteki UŁ* kierował dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej – kustosz dypl. Tomasz Piestrzyński, prace koordynowała wicedyrektor i kierownik Oddziału Zbiorów Specjalnych – kustosz dypl. Dorota Bartnik we współpracy z dr Moniką Sulejewicz-Nowicką. Projekt (podobnie jak poprzedni) zakładał współpracę ze środowiskiem naukowym, w tym międzynarodowym. W realizacji przedsięwzięcia uczestniczyli germaniści UŁ – dr hab. Małgorzata Kubisiak, dr Tomasz Ososiński i dr Małgorzata Pólrola i Uniwersytetu Justusa Liebiga w Gießen – prof. Dr Cora Dietl. Zrealizowano cztery kluczowe działania: konserwację 29 tytułów, opracowanie 433 tytułów w katalogu (NUKAT) i w elektronicznym katalogu biblioteki (SYMPHONY) według standardów MARC21 dla starych druków wraz z odczytaniem (objaśnieniem i tłumaczeniem) proveniencji (w tym rękopiśmiennych) oraz digitalizację i udostępnianie w BC UŁ i FBC (433 tytuły). Projekt zakończył się wystawą stacjonarną z wernisażem (29 czerwca 2022 roku) połączonym z promocją dwujęzycznego katalogu, w którym omówiono najcenniejsze i najciekawsze niemieckojęzyczne starodruki pierwszej połowy XVII stulecia (Dietl & Kubisiak & Ososiński, 2022). Do projektu wybrano niemieckojęzyczne druki wydawane w latach 1600–1650 na Pomorzu i w Prusach. Kolekcja ta reprezentuje niezwykle unikatowy księgozbiór ze względu na pochodzenie, tematykę, miejsce druku lub drukarza oraz dedykację. Wśród pommeraniców znajdują się druki z Plotów (Schloss Plathe), niejednokrotnie sygnowane wpisem własnościowym FWvdOsten (Friedrich Wilhelm von der Osten), z biblioteki Emila Jacobsena (urodzonego w Gdańsku niemieckiego chemika i pisarza), wydawane w Szczecinie (Stettin, Alten Stettin), Greifswaldzie, Kołobrzegu (Kolberg, Colberg) i Gdańsku (Dantzig), spod pióra osób związanych z Pomorzem (m.in. David Herlitz, Daniel Cramer, Joachim Balcke, Andreas Casscorbi, Johannes Florus, Andreas Hildebrand, Johannes Butovius, Paulus Colerus, Jacob Fabricius, Valentin Gadebusch, Johann Hayne,

² W jego realizacji uczestniczyli: dr hab. M. Kubisiak, prof. dr C. Dietl, H. Hofmann, dr J. Gortat, dr T. Ososiński, dr M. Pólrola oraz ze strony BUŁ – kustosz dypl. T. Piestrzyński, kustosz dypl. D. Bartnik, dr M. Sulejewicz-Nowicka i P. Lewkowicz. Owocem pracy oprócz 1300 rekordów bibliograficznych jest katalog wraz z dwujęzycznym komentarzem naukowym do najciekawszych egzemplarzy opisanych w tomie *Unbekannte Schätze...*

Joachim von Glasenapp, Johann Himmel, Johannes Micraelius, Coeler Martin), dotyczące dziejów księstwa darłowskiego i zjednoczonego Księstwa Pomorskiego (kroniki, statuty, prawa, edykty, korespondencje, druki okolicznościowe i dedykacje) oraz książąt i biskupów pomorskich (Jan Fryderyk, Bogusław XIII, Bogusław XIV, Barnim X, Filip II, Franciszek I). Do prussiców zalicza się zatem druki, które wyszły z oficyn znajdujących się na terenach dawnych Prus (m.in. Frankfurt, Hamburg, Wittenberga, Nürnberg, Leipzig, Magdeburg, Berlin) i w większości pochodzą z Biblioteki Królewskiej w Berlinie znanej później jako Państwowa Pruska (Königl. Bibliothek Berlin, Ex Biblioth. Regia Berolinensi) i Miejska Biblioteka (Stadtbibliothek Berlin) oraz z Görlitz-Lübeck Stiftung (Stadt Bibliothek Berlin Görlitz-Lübeck) i z Biblioteki Gimnazjum Friedrichswerderskiego w Berlinie (Bibliothek des Friedrichs-Werderschen Gymnasiums zu Berlin). Kolekcja jest zróżnicowana pod względem tematycznym, począwszy od literatury religijnej, teologicznej (niekiedy na poziomie akademickim), poprzez literaturę klasyczną, piękną, podróżniczą i okolicznościową (różnorodną w formie literaturę barokową), słowniki, po druki faktograficzne, materiały źródłowe do dziejów Świętego Cesarstwa Rzymskiego, a na naukach ścisłych takich jak chemia, matematyka, biologia, medycyna kończąc (podręczniki akademickie, słowniki, „przyczynki” naukowe ówczesnych ośrodków akademickich).

Drugi z prezentowanych projektów – *Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe z XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego* był pierwszym w historii BUŁ projektem obejmującym rękopisy, współfinansowanym przez MEiN³. Wśród 50 najcenniejszych zabytków łódzkiej księżnicy uniwersyteckiej wybranych spośród innych zbiorów znalazły się cztery grupy dokumentów: kodeksy religijne katolickie i prawosławne z XV–XVI w.; akta i dokumenty kościelne z XVII–XVIII w.; dokumenty cechowe z XVI–XVIII w.; listy królewskie i dokumenty o znaczeniu historycznym. Prace nad zbiorami objęły szereg działań, których nadrzędnym celem było udostępnienie rękopisów czytelnikom biblioteki, a także badaczom z polskich i zagranicznych ośrodków naukowych. Było to możliwe dzięki, m.in. opracowaniu zbiorów w katalogu NUKAT i w elektronicznym katalogu biblioteki SYMPHONY oraz dzięki digitalizacji i zdeponowaniu kopii cyfrowych w BC UŁ i w FBC 39 obiektów⁴. Ponadto, wybrane egzemplarze zostały poddane konserwacji. Jednym z działań w ramach projektu było udostępnienie wystawy wirtualnej, prezentującej 12 rękopisów.

³ Projektem kierował dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej – st. kustosz dypl. T. Piestrzyński, prace koordynowała wicedyrektor i kierownik Oddziału Zbiorów Specjalnych – kustosz dypl. D. Bartnik we współpracy z pracownikami Sekcji Rękopisów.

⁴ W postaci zdigitalizowanej dostępne są wszystkie rękopisy wybrane do projektu.

Wykonano również faksymile najcenniejszego z obiektów – modlitewnika *Liber precum latinarum et gallicarum cum Calendario* (dalej: *Liber precum*).

Wśród manuskryptów wytypowanych do projektu znalazły się m.in. modlitewniki – wspomniany wyżej, bogato iluminowany *Liber precum* oraz wyróżniający się niewielkim formatem (5 x 7 cm) *Liber psalmodum [cum Calendario]*. Oba kodeksy, spisane na pergaminie, zawierają pozłacane miniatury, ozdobne inicjały i bordiury. W kolekcji znalazł się także rękopis cyrylicki *Tetraevangelium* z XVI wieku przepisany dla cerkwi w Liskach istniejącej od 1531 roku; na uwagę zasługuje jego oprawa, skórzana ze złoconymi tłoczeniami, okuciami, guzami i metalowymi zapieczkami. Grupę akt i dokumentów kościelnych tworzą m.in. kronika klasztoru miechowitów z Przeworska z XVI–XVII w., księga metrykalna parafii Małyń z lat 1637–1875 czy wreszcie *Litera Pastorales* – zbiór listów pasterskich z lat 1743–1780 spisany przez oo. paulinów z Sanktuarium Matki Bożej Zwycięskiej w Brdowie. Akta i dokumenty cechowe obejmują m.in.: Kronikę Miasta Łowicza pisaną na pergaminie przez członków Zgromadzenia Szewskiego w latach 1596–1898; Kronikę cechu garncarzy z Łasku, 1639–1858, tzw. *Rękopis znaleziony w Łasku* współoprawny ze starodrukiem *Hunc Librum Comparavit, & Donavit: P. Gregorius Ioannes Zdziewoyski, a Lasko* oraz Reguły cechu kapeluszników z Wrocławia pt. *Einfältiges Jedoch Wolgemeintes Getichte von den Hutten (...)*. Do projektu zakwalifikowano także listy królewskie Zygmunta III Wazy, listy króla Jana II Kazimierza, listy króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (np. list do ambasadora Ottona Magnusa von Stackelberga z 1786 r. Kolejnym interesującym obiektem jest *Principia poesis. Nobili etc ingenui Juventuti Scholas Pias frequentantia, Anno 1769, tradita Vielunii Annum 1770* – podręcznik poetyki wykorzystywany od 1770 r. w szkole pijarskiej w Wieluniu. Kolekcja rękopisów wybrana do projektu zwraca uwagę swoją różnorodnością zarówno gatunkową, jak i formalną. Znajdują się w niej rękopisy spisane w językach: polskim, łacińskim, niemieckim i francuskim.

Opracowanie zbiorów w Centralnym Katalogu Polskich Bibliotek Naukowych NUKAT

Katalog biblioteczny jest pierwszym i podstawowym narzędziem kontaktu użytkownika ze zbiorami, a katalogowanie to wciąż istotne źródło bibliotecznej wartości naddanej (Gorman, 2005).

Przedmiotem opracowania według obowiązujących norm i standardów do katalogu NUKAT były w pierwszym z omawianych projektów 433 niemieckojęzyczne starodruki wydane w Prusach i na Pomorzu do 1650 roku. Sporządzono opisy bibliograficzne według zalecanego formatu MARC21 dla starych druków. Podstawowe informacje czerpano zatem z karty tytułowej, kolofonu, explicitu,

wstępu, przedmowy, dedykacji i tekstu głównego, zaś identyfikację wszystkich egzemplarzy tej samej pozycji pochodzących z tego samego składu opracowano na podstawie tzw. fingerprintu – utrwalonego na papierowym nośniku obrazu materiału drukarskiego, składającego się z 16 znaków pobranych z czterech ściśle określonych stron tekstu (Mieczkowska (oprac.), 2011). Dzięki temu niezwykle dokładnie można wskazać różne warianty wydań danego druku oraz na druki pochodzące z tego samego składu. System doboru znaków specjalnych został opracowany w 1968 roku w oparciu o metody matematyczne, a więc z matematyczną dokładnością (Król, 2005, s. 176).

Kolekcja manuskryptów została skatalogowana zgodnie z formatem MARC21 dla rękopisów. Opisy bibliograficzne sporządzono dla 50 dokumentów, uwzględniając: autora (jeśli takie ustalenie było możliwe), tytuł oryginalny lub nadany przez katalogującego, cechy formalne oraz szczegółowe (rodzaj papieru, oprawy, format).

Warto w tym miejscu podkreślić zasięg katalogu NUKAT (tworzy go ponad 180 bibliotek)⁵, jak i BC UŁ oraz FBC, które stanowią nieocenione i łatwo dostępne źródło tekstów będących przedmiotem badań naukowców różnych dyscyplin, w tym dziedzin nauk humanistycznych: filozofii, językoznawstwa, literaturoznawstwa, nauk o kulturze i religii oraz nauk o sztuce. Wyszukiwanie polskich zbiorów przez zagraniczne biblioteki i użytkowników z całego świata jest możliwe dzięki umieszczaniu przez NUKAT opisów bibliograficznych w międzynarodowym katalogu centralnym WorldCat oraz dzięki przesyłaniu rekordów khw do Międzynarodowej Wirtualnej Kartoteki Hasel Wzorcowych VIAF. Wymiernym efektem takich działań są m.in. wykonywane przez pracowników OZS szczegółowe kwerendy dla badaczy zagranicznych, którzy odnaleźli w zasobach katalogu NUKAT skatalogowane zbiory BUŁ⁶.

Konserwacja zbiorów

Objekty biblioteczne podlegają procesom starzenia. Zbiory zabytkowe ulegają zaś zniszczeniom, które można podzielić na: mechaniczne (przedarcia, zagniecenia, ubytki papieru, zaplamienia, zabrudzenia, deformacje opraw, ubytki opraw i ich części składowych np. więzadeł, bloków i grzbietów, brak całych kart lub fragmentów), fizyko-chemiczne powodowane temperaturą, wilgocią, światłem, składem atmosfery (zakwaszenie materiału, ciemnienie, pokrycie brunatnymi plamkami), mikrobiologiczne (przebarwienia i rozpad struktury papieru,

⁵ NUKAT w tym roku obchodzi jubileusz dwudziestolecia istnienia, poświęcono mu ostatni numer biuletynu EBIB: <http://ebibojs.pl/index.php/ebib/issue/view/95>.

⁶ Ostatnio zapytania dotyczyły druków okolicznościowych dla książąt pomorskich – Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig.

pergaminy, skórzanych opraw) oraz zniszczeniom spowodowanym przez owady i gryzonie. Dlatego też restauracja książki, konserwacja księgozbioru, a więc zabiegi i czynności związane z ich zabezpieczeniem przed zniszczeniem oraz zabiegi przywracające stan ich używalności (niekiedy stan pierwotny) stanowią jedno z kluczowych działań podczas realizacji projektów bibliotecznych, muzealnych i archiwalnych. Konserwacja jest bowiem jednym ze sposobów ochrony dziedzictwa kulturowego. Należy zatem powstrzymać procesy destrukcji bądź przywrócić dawnym dokumentom zabytkowym ich walory użytkowe, artystyczne i estetyczne.

Jednym z działań zrealizowanych projektów w BUŁ była właśnie konserwacja wybranych starodruków (29 tytułów) i rękopisów (3 tytuły) przeprowadzona w Pracowni Konserwacji Zbiorów BUŁ. Prace konserwatorskie wybranych dokumentów poprzedziła ich dogłębna analiza (budowy, stanu zachowania, ocena czystości mikrobiologicznej, badania fizyko-chemiczne materiałów, z których dany zabytek się składał). Konserwator pracował nad dokumentami cennymi, rzadkimi, unikatowymi, zatem musiał dobrać odpowiednie metody restauracji dawnych druków i rękopisów. Po przeanalizowaniu wyników badań sprecyzowano zakres ingerencji konserwatorskiej⁷. Podczas prac nad starodrukami i rękopisami skupiono się na: oczyszczeniu powierzchniowym, myciu z dodatkiem środków powierzchniowo-czynnych (zwilżaczy), usunięciu starych podklejeń brzegów, wzmacnianiu i odkwaszaniu kart, rozjaśnianiu zaplamień papieru, szyciu składek, konserwacji papieru, okładek, wyklejek, naprawie bloku, naprawie i rekonstrukcji brakujących więzadeł, rekonstrukcji uszkodzeń tkaniny, oczyszczaniu, reperacji i wzmacnianiu skóry oprawy, wzmacnianiu grzbietu (umożliwiając tym samym bezpieczne otwieranie kodeksów), wklejaniu w bok luźnych kart, usuwaniu większej deformacji bloków, wykonaniu nowych składek, wyklejek, opraw z zachowaniem cech charakterystycznych dla epoki, w której powstały (użyte skóry natłuszczono, dzięki czemu zyskały na elastyczności), wzmacnianiu, czyszczeniu i prostowaniu opraw pergaminowych i prostowaniu desek opraw skórzanych (Pokorzyńska, 2016, 157–175). Przeprowadzone prace i zmiany udokumentowano (Drewniewska-Idziak (red.), 2002). W przypadku projektu rękopiśmiennego konserwacja ujawniła dodatkowe karty wykorzystane do wzmocnienia oprawy jednej z ksiąg.

⁷ W tym miejscu warto odnotować, że wszystkie obiekty z projektu starodrucznego oraz rękopiśmiennego zostały poddane dezynfekcji chemicznej w celu pozbycia się głównie drobnoustrojów w komorze fumigacyjnej, którą dysponuje BUŁ.

Digitalizacja kolekcji i zdeponowanie na platformach cyfrowych (Biblioteka Cyfrowa UŁ i Federacja Bibliotek Cyfrowych)

W 2008 r. udostępniona została Biblioteka Cyfrowa UŁ, gromadząca zbiory własne biblioteki w postaci zdigitalizowanej⁸. Prezentowane są w niej obiekty najcenniejsze, najbardziej unikatowe, a także niezbędne do realizacji celów dydaktycznych. Wśród podzielonych tematycznie zbiorów znajdują się: bibliografie, czasopisma XVIII–XX wieku, czasopisma bieżące, zbiory dziedzictwa kulturowego (zbiory specjalne), materiały konferencyjne, polskie serie literackie XIX wieku wydawnictwa regionalne XIX–XX wieku oraz wydawnictwa współczesne (m.in. kolekcja przygotowana w ramach projektu “(Nie)pełnosprawny student UŁ”, zawierająca “publikacje w formacie PDF z warstwą tekstową dla osób, którym niepełnosprawność uniemożliwia korzystanie ze standardowych materiałów dydaktycznych w szczególności publikacji do zajęć lub pracy badawczo-dydaktycznej, a także innych druków”).

W ramach digitalizacji zasobów dziedzictwa kulturowego BUŁ sukcesywnie przenosi do postaci cyfrowej dokumenty wszystkich sekcji tworzących Oddział Zbiorów Specjalnych BUŁ. Program MEiN “Społeczna odpowiedzialność nauki” umożliwił w latach 2020–2022 zdigitalizowanie w ramach obu projektów 472 obiekty (starodruki – 433, rękopisy – 39). Zbiory zostały zeskanowane i umieszczone na platformie cyfrowej w formatach DjVu i zarchiwizowane w plikach bezstratnych TIFF. Do każdego dokumentu dołączono metadane, takie jak: autor, tytuł, temat i słowa kluczowe, typ zasobu, format, źródło, języki, uwagi, opis fizyczny (w przypadku starodruków dodatkowo: wydawcę, współtwórcę, miejsce druku, proveniencje w języku oryginału i tłumaczeniu na język polski). Ponadto, link do każdego obiektu znalazł się w rekordzie umieszczonym w katalogu komputerowym biblioteki. Dzięki temu użytkownik miał możliwość bezpośredniego przejścia z katalogu do wirtualnej postaci starodruku lub rękopisu.

Należy podkreślić, że przeniesienie danego obiektu do postaci cyfrowej służy jego ochronie – zarówno przed kradzieżą, jak i zniszczeniem spowodowanym upływem czasu lub aktywnością człowieka. Jest również działaniem z dalszą perspektywą czasową, ponieważ “tworzenie kopii cyfrowych polskich zasobów kultury i ich bezpieczne przechowywanie jest jednym z podstawowych warunków zachowania go dla przyszłych pokoleń” (Makowski & Ślaska, 2011, s. 89). Taka forma ochrony księgozbioru jest szczególnie istotna w przypadku zbiorów specjalnych, zarówno tych kilkusetletnich, jak

⁸ O problematyce pojęć mikrofilmowania i digitalizacji pisał Szymański, 2015, s. 185–214.

⁹ <https://bcu.lib.uni.lodz.pl/dlibra>

i XX-wiecznych¹⁰. Digitalizacja to z jednej strony ochrona postaci materialnej najbardziej unikatowych i najcenniejszych zbiorów, z drugiej zaś otwarcie dostępu do zbiorów szczególnie chronionych. Obiekty oglądane dotychczas przez wąskie grono specjalistów i badaczy są dostępne dla szerokiej publiczności – społeczności akademickiej, instytucji naukowych i kulturalnych polskich i zagranicznych oraz wszystkich zainteresowanych. Z perspektywy użytkowników platform takich jak BC UŁ i FBC (specjalistów lub amatorów) digitalizacja umożliwia szybkie dotarcie do materiałów źródłowych. W perspektywie międzynarodowej jest to istotne dla badań nad dziedzictwem kulturowym, prowadzonych wspólnie przez ośrodki naukowe z różnych krajów. W omawianym przykładzie zbiory starodruczne pommeraniców i prussiców BUŁ były przedmiotem badań zespołu naukowców z Instytutu Germanistyki UŁ oraz Uniwersytetu Justusa Liebiga. Warto zaznaczyć, że umieszczane w sieci starodruki ułatwiają naukowcom prowadzenie badań porównawczych, tekstologicznych i edytorskich. Pozwalają na wyciągnięcie wniosków dotyczących geografii, topografii, języków, działalności ich twórców i wytwórców, cech edytorsko-typograficznych poszczególnych oficyn drukarskich i charakterystykę ich produkcji wydawniczej, śledzenie przebiegu np. ruchów i idei politycznych, ekonomicznych, filozoficznych. Wnioski mogą prowadzić również do wskazania unikatów na skalę międzynarodową bądź też bestsellerów wydawniczych.

Jak już wspomniano, digitalizacja pozwala jednocześnie na połączenie dwóch wzajemnie wykluczających się celów, a mianowicie autentycznej ochrony oryginałów przy jednoczesnym rozszerzeniu dostępu do nich. W postaci cyfrowej nawet unikaty mogą być przecież dostępne w sieci bez ograniczeń.

Warto w tym miejscu przytoczyć opinię wyrażoną w jednej z prac nt. znaczenia i funkcji procesu przenoszenia zbiorów do postaci cyfrowej: „Digitalizacja i umieszczanie dokumentów w bibliotekach cyfrowych nie może kończyć pracy nad nimi. W podejmowanych działaniach o charakterze kulturotwórczym, naukowym i informacyjnym należy uwzględniać kolekcje umieszczone w bibliotekach cyfrowych, które zaczynają przejmować rolę miejsca pierwszego kontaktu czytelnika z dokumentami” (Fiszer & Michalski, 2018, s. 134)¹¹. Jako

¹⁰ Jako przykład warto tu podać wcześniejsze projekty realizowane w BUŁ, m.in. konserwację, opracowanie i digitalizację kolekcji współczesnych plakatów polskich. Niskie pH papieru powodowało w przypadku niektórych plakatów osłabienie ich wytrzymałości i kruszenie. Por. Bartnik & Michalski, 2020, s. 112–113.

¹¹ W tym miejscu warto również przytoczyć prognozowane rezultaty programu digitalizacji dóbr kultury, jakie były planowane w programie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego na lata 2009–2020: „realizacja następujących postulatów: – zwiększenie powszechnego dostępu do dorobku historycznego i cywilizacyjnego Polski zapobiegającego wykluczeniu kulturowemu społeczeństwa; – zapewnienie właściwego miejsca dorobku polskiej nauki, kultury i sztuki w systemie upowszechniania kultury światowej; – zmniejszenie wykluczenia cyfrowego

przykład realizacji tego postulatu można podać umieszczenie dokumentów wybranych do projektu *Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe XV–XVIII wieku* w BC UŁ i FBC, które umożliwiło jego popularyzację w formie wystawy wirtualnej.

Wydawnictwa towarzyszące: katalog starodruków i faksymile średniowiecznego manuskryptu

Opracowanie katalogu starodruków

Popularyzacja zabytkowych zbiorów BUŁ miała w omawianych projektach charakter wielopłaszczyznowy. Obejmowała zarówno międzynarodowe badania nad zbiorami prowadzone przez zespół naukowców, wydanie drukiem katalogu starodruków oraz wiernej kopii najcenniejszego kodeksu rękopiśmiennego *Liber precum*, przygotowanie wystaw (stacjonarnej połączonej z sympozjum naukowym oraz wirtualnej), jak i promocję projektów za pośrednictwem mediów społecznościowych biblioteki i uczelni.

Dzięki współpracy naukowej BUŁ i Instytutu Germanistyki UŁ z Uniwersytetem w Gießen powstał dwujęzyczny katalog (w języku polskim i niemieckim) wraz z komentarzem naukowym – *Religion, Reim und Regiment: Germanica der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts in der Lodzer Universitätsbibliothek: Ausstellungskatalog. Religia, rym i regiment: germanica z pierwszej połowy XVII wieku w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego: katalog wystawy* (C. Dietl, M. Kubisiak, T. Osołowski; współpraca: D. Bartnik, T. Piestrzyński, M. Sulejewicz-Nowicka; tłumaczenie: M. Półrola, Łódź 2022). Omówiono w nim najcenniejsze zbiory, unikatowe pod względem tematyki (historia Pomorza, kroniki zwłaszcza z lat 1627–1632, druki ulotne i bogato ilustrowane emblematy i księgi portretowe, literatura religijna obejmująca zarówno nowe wydania dzieł XVI-wiecznych teologów, jak i pisma aktualne nierzadko drukowane w formie broszur, mowy wspomnieniowe oraz kazania rocznicowe poświęcone reformacji i kazania żałobne, literatura i przekłady literackie, prace językoznawcze, w tym prace Towarzystwa Owocodajnego/ Zakonu Palmowego [Fruchtbringende Gesellschaft], druki medyczne dotyczące zarazy, traktaty omawiające prozdrowotne działanie kąpieli w leczniczych i ciepłych źródłach, maści zwierzęcych), pochodzenia czy zachowania (niektóre z nich to unikaty na skalę światową, nie

w dostępie do zdigitalizowanych obiektów, zmniejszenie dysproporcji w dostępie do kultury pomiędzy regionami; – zabezpieczenie zbiorów instytucji kultury w postaci wysokojakościowych kopii cyfrowych; – dostosowanie systemu prawa autorskiego do szerszego i pełnego dostępu do zbiorów cyfrowych”. Makowski & Ślaska, 2011, s. 95. Zob. również: Pietruszka, Andrzejczak & Szrajber, 2012, s. 141–142.

notowane w żadnych źródłach i katalogach jak *Pommerscher Buß- und Betetag*, Danzig 1629, sygn. 1003775 bądź występujące tylko w dwóch egzemplarzach na świecie jak *Gedoppelter Dramatischer Student Auffzug Micraeliusa*, Alten Stettin 1650, sygn. 1011046, lupy wojenne jak *Exmen Versionis Lutheri* Melchiora Zangera, Mainz 1605, sygn. 1022300 bądź należące do znacznych osobistości epoki baroku jak księcia Ludwiga zu Anhalt-Koethen, sygn. 1006216/1-4, a nawet druki oprawione w przeznaczony na makulaturę uszkodzony inkunabul *Liber sextus decretalium* papieża Bonifacego VIII z 1479 r. jak *Frauenzimmer Gesprächspiele* Harsdörffera, Nürnberg 16436–1645, sygn. 1005043/1, 3, 5) (Dietl & Kubisiak & Ososiński, 2022). Druki dawne umieszczono w kontekstach tematycznych, tak by przybliżyć czytelnikowi główne wątki historii i historii literatury niemieckiej. Wersja elektroniczna katalogu została zdeponowana w Repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego, na podstawie otwartych licencji Creative Commons¹².

Faksimile średniowiecznego modlitewnika

Wyjątkowym obiektem, który powstał w ramach projektu rękopiśmienne go było faksimile XV-wiecznego modlitewnika *Liber precum latinarum et gallicarum cum Calendario*. Bogato iluminowany oryginał manuskryptu spisany został na cienkim pergaminie w językach łacińskim i francuskim. Egzemplarz trafił do BUŁ w okresie powojennym; wcześniej przechowywany był w założonej przez ordynata Stanisława Kostkę Zamoyskiego Bibliotece Ordynacji Zamojskiej, pod sygn. 43. Kodeks liczy 116 kart pergaminowych, dwustronnie zapisanych i 4 karty niezapisane. Karty iluminowane przelożono dodatkowo kartkami z cienkiego papieru czerpanego. Egzemplarz został ozdobiony 36 pozłacanymi miniaturami figuralnymi oraz licznymi inicjałami. Na zewnętrznych marginesach kart znajdują się wielokolorowe i złożone pasy bordiurowe z motywami roślinnymi. Modlitewnik zawiera kalendarz liturgiczny (w górnej części kart umieszczono bogate w detale miniatury przedstawiające znaki zodiaku i prace gospodarcze typowe dla danej pory roku); początek Ewangelii według św. Jana, św. Mateusza i Marka, Godzinki poświęcone Najświętszej Maryi Pannie oraz dekalog w języku francuskim.

Manuskrypt jest najcenniejszym obiektem w zbiorach Sekcji Rękopisów. Ze względu na wartość oryginału, a jednocześnie jego unikatowość zdecydowano się na wykonanie kopii modlitewnika. Wydrukowano ją na papierze imitującym pergamin, w kolorystyce średniowiecznego oryginału (zieleń, błękit, czerwień, złoto). Tom iluminowany bordiurami, inicjałami i miniaturami figuralnymi został wzbogacony o trzy dodatkowe rekonstrukcje malarskie ze złożeniami, przelożone cienkimi arkuszami papieru czerpanego (kalendarz,

¹² <http://hdl.handle.net/11089/42239>

Ukrzyżowanie, Nawiedzenie). Oprawa tomu została wykonana z deski bukowej i brązowej skóry z mosiężnymi zapinkami. Przygotowanie kopii zlecono specjalistom (począwszy od etapu wykonania zdjęć, przez wydruk i prace introligatorские). To pierwsze w historii BUŁ faksymile jest wydawnictwem o wysokich walorach estetycznych, które sytuują je obok cymeliów i książki artystycznej¹³.

Faksymile umożliwi BUŁ ekspozycję dzieła w celach popularyzatorskich, będzie miało również znaczenie dla naukowców jako fizycznie dostępny przedmiot badań, a także dla studentów kierunków humanistycznych jako pomoc dydaktyczna¹⁴.

W wydarzenia towarzyszące

Wystawa stacjonarna starodruków i sympozjum naukowe

Jednym z elementów promocji bibliotecznej rozumianej jako krótkookresowe działanie dające określone korzyści użytkownikowi w celu pobudzenia lub zwiększenia popytu na ofertę biblioteki jest organizacja wystaw (Antczak, 2019, s. 530). Wybrana do projektu kolekcja starodruków została zaprezentowana na zorganizowanej 29 czerwca 2022 roku wystawie stacjonarnej połączonej z sympozjum i promocją osiągnięć zaproszonych do współpracy badaczy z Uniwersytetu Łódzkiego i Uniwersytetu w Gießen. Niewątpliwie była to sposobność dla użytkowników biblioteki do zetknięcia się z unikatowymi zbiorami BUŁ sprzed niemal 400 lat, dostarczająca szczególnych doznań estetycznych ze względu na zabytkowy charakter prezentowanych druków¹⁵.

¹³ Por. Koblischke, 2019.

¹⁴ „Idea stworzenia wiernej reprodukcji dokumentu – bez względu na jego formę – może się pojawić w różnych środowiskach. Niewątpliwie obecnie w pierwszej kolejności należy wymienić wyspecjalizowanych wydawców, dla których publikowanie faksymiliów jest źródłem utrzymania. (...) Kolejną grupą, dla której faksymile ma ogromną – i powiązaną z działalnością zawodową – wartość, są szeroko rozumiani pracownicy książki, począwszy od bibliotekarzy (pracowników działów zbiorów specjalnych), przez archiwistów, konserwatorów papieru i skóry, po muzealników. To oni, obcując ze starymi manuskryptami, starodrukami i innymi dokumentami, mogą określić potrzebę »zfaksymilowania« danego obiektu ze względu na jego wartość, potrzebę ochrony bądź częstą ekspozycję. (...) Następną grupę interesów tworzą pracownicy naukowcy, którzy ze względu na badania źródłoznawcze, edytorstwo filologiczne czy niezmienną aktualność niektórych dzieł zabiegają o sporządzenie wiernych kopii dzieł oryginalnych. Wreszcie, najliczniejszym gronem odbiorców są ludzie, dla których liczy się forma reprodukcji, dokładność odwzorowania, bogactwo zdobień i oprawy, słowem – estetyczna i materialna wartość faksymiliów”, Koblischke, 2019.

¹⁵ Wystawę w formie roll-upów można było oglądać w BUŁ do 9 września 2022 r.

Na wystawę składała się ekspozycja pięćdziesięciu starodruków umieszczonych w gablotach oraz dwujęzyczny komentarz naukowy zamieszczony na trzynastu roll-upach, które stanowią wystawę mobilną (na przełomie lutego i marca 2023 roku zostaną zaprezentowane w Gießen). Tematami przewodnimi były kolejno: 1) historia i pochodzenie zbiorów starodrukowych w BUŁ (znaki własnościowe), 2) Pomorze i świat (m.in. Christian Loper, *Pasewalckische Schlacht*, Stralsund 1630, sygn.1009502), 3) druki bogato ilustrowane w tym druki ulotne i księgi emblematów (m.in. Oseas Schadaeus, *Summum Argentoratis Templum*, Straßburg 1617, sygn. 1004869), 4) spory na tle wyznaniowym (m.in. Maximilian Philos, *Bäpstischer Triumph*, [miejsce nieznane] 1607, sygn. 1012264), 5) święta, wesela i rocznice związane z reformacją i wojną trzydziestoletnią (m.in. Johann Oettinger, *Fürstlicher Württembergischer Ritterlicher Pomp*. Stuttgart 1607 sygn. 1004267), 6) kazania żalobne (m.in. Philipp Cradelius, *Eine Lehr Trost vnd Vermahnungs Predigt*. Alten Stettin 1620, sygn. 1002903), 7) zainteresowania nowymi formami duchowości, w tym również dokumentujące powstanie i rozwój ruchu różokrzyżowców (m.in. Johann Arndt, *Das Dritte Buch vom wahren Christenthumb*, Magdeburg 1610, sygn. 1009120/3), 8) Martin Opitz, reformator niemieckiej poetyki (m.in. Martin Opitz, *Prosodia Germanica*, Wittenberg 1641, sygn. 1005818), 9) nowy stosunek do języka ojczystego i podręczniki instruktażowe (m.in. Justus Georg Schottelius, *Der Teutschen Sprach Einleitung*. Lübeck 1641–1645, sygn. 1006043-1006046), 10) adaptacje z kręgu kultury romańskiej (m.in. Johann Michael Moscherosch, *Visiones de Don Quevedo*, Straßburg 1642, sygn. 1005757), 11) medycyna (m.in. Ludwig von Hörnigk, *Politia Medica*. Frankfurt a.M. 1638, sygn. 1013644).

Podczas sympozjum wicedyrektor D. Bartnik opowiedziała o zrealizowanych działaniach w ramach projektu, dr prof. C. Dietl i dr T. Ososiński przybliżyli literaturę niemiecką pierwszej połowy XVII stulecia (C. Dietl, *Krieg und Fest. Wojna i świętowanie*; T. Ososiński, *Martin Opitz. Dichter und Reformator. Martin Opitz. Poeta i reformator*), a dr hab. M. Kubisiak wprowadziła odbiorców w tajniki barokowej medycyny (*Pesttraktate aus der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts in der UB Łódź. Traktaty o zarazie z pierwszej połowy XVII w. w zbiorach BUŁ*).

Należy podkreślić, że prezentacja zbiorów na wystawie stacjonarnej pozwala budować stałą publiczność zainteresowaną tak cennymi i unikatowymi drukami dawnymi, pomimo swoich ograniczeń czasowych, obcowanie z dziełem w czasie rzeczywistym, „tu i teraz” reprezentującym kunszt dawnej sztuki typograficznej jest bezcenne.

Wystawa wirtualna zabytkowych rękopisów

Jednym z działań zrealizowanych w ramach projektu *Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki UŁ* była wystawa wirtualna¹⁶. Zarówno sam projekt, jak i ekspozycja to pionierskie działania w historii Sekcji Rękopisów. Ich przygotowanie oraz realizacja były możliwe dzięki zaangażowaniu zespołu pracowników z różnych sekcji BUŁ.

Organizacja wirtualnej przestrzeni wystawienniczej wymagała wielopłaszczyznowych działań. Pierwszym z nich było wybranie kolekcji: spośród 50 rękopisów włączonych do projektu wybrano 12 najbardziej reprezentatywnych dla czterech grup dokumentów. Kryteria wyboru obejmowały: unikatowość, znaczenie historyczne, a także wygląd dokumentu (atrakcyjność graficzna, iluminacje, zdobienia, oprawa lub format). Kolejnym etapem prac był wybór elementów do zaprezentowania w formie zdjęć: w większości przypadków elementem stałym była oprawa oraz strona tytułowa, pojedyncze strony z iluminacjami w kadrach pełnych i w zbliżeniu. Tłem zdjęcia każdego obiektu było jednokolorowe płótno o wyraźnej strukturze, korespondujące z charakterem dokumentów i jednocześnie neutralne w stylistyce.

Zespół pracowników Sekcji Rękopisów zajął się opracowaniem merytorycznym zbiorów oraz przygotowaniem i redakcją treści do poszczególnych dokumentów. Przy każdym dokumencie umieszczono: 1) galerię zdjęć; 2) link do BC UŁ z pełną, elektroniczną wersją dokumentu; 3) bibliografię, obejmującą zarówno publikacje drukowane, jak i online. Twórcy wystawy uznali za konieczne umieszczenie tych trzech elementów z kilku powodów. Galeria zdjęć stanowiła pierwszy kontakt odwiedzającego wystawę z danym eksponatem. Miała więc ona za zadanie zarówno krótką prezentację danego obiektu, jak i zachęcenie do przejścia „w głąb” wystawy. Było to możliwe dzięki jej usieciowieniu, powiązaniu z dodatkowymi linkami, m.in. z BC UŁ oraz artykułami dostępnymi online. Oglądający miał możliwość wyboru, w jakim stopniu chce zaangażować się w zwiedzanie wystawy oraz jakie informacje chce otrzymać: pozostać przy samej galerii i komentarzu, przejść do pełnej wersji dokumentu w BC UŁ czy zapoznać się z literaturą fachową powiązaną z tematem. Dostęp do wystawy możliwy był przez stronę biblioteki z każdego urządzenia mającego połączenie z Internetem (została dostosowana do urządzeń mobilnych).

Wystawa wirtualna wydaje się być łatwo dostępnym, ale i bezpiecznym miejscem prezentacji zbiorów zabytkowych. Z uwagi na to, że są to zbiory

¹⁶ Wystawa jest dostępna na stronie internetowej BUŁ: <https://www.lib.uni.lodz.pl> [dostęp 1.09.2022]. Zgodnie z podziałem wystaw zaproponowanym przez A. Lubczyńską jest to wystawa od początku stworzona na potrzeby Internetu, co wiązało się ze specyfiką podjętych prac. Por. Lubczyńska, 2010.

należące do domeny publicznej nie istnieją tu przeszkody prawne, które mogłyby naruszać prawa autorskie. Jej zaletami są użyteczność oraz duża dostępność (można ją obejrzeć o dowolnej porze, z dowolnego miejsca – wymogiem jest posiadanie Internetu). Zbiory są chronione, ale nie są hermetycznie zamknięte przed szeroką publicznością tak jak ich materialne odpowiedniki. Wirtualny charakter wystawy pozwala na wykorzystanie jej w dydaktyce i promocji zbiorów bibliotecznych. Umożliwia prezentowanie jej w czasie spotkań z użytkownikami, w czasie prelekcji, konferencji i warsztatów. Jest to wystawa, którą można wszędzie „zabrać” ze sobą, ponieważ jest „mobilna”. Prezentowanie zasobów dziedzictwa kulturowego w takiej formie ma również inne zalety, z których można wymienić: rozbudzenie zainteresowań historycznych, literackich, kulturowych, patriotycznych, zainteresowań badawczych, inspirowanie do szukania nowych przedmiotów badań i nowych źródeł badań. Są to czynniki, które swoim zakresem obejmują różne grupy użytkowników, co z punktu widzenia społecznej odpowiedzialności uczelni i biblioteki wydaje się być istotnym elementem strategii podejmowanych działań¹⁷.

Promocja w mediach społecznościowych

Popularyzacja obu projektów wiązała się również z ich obecnością w mediach społecznościowych. BUŁ, poza własną stroną internetową, posiada konta na trzech platformach społecznościowych; są to: Facebook, Twitter, Instagram, które służą nawiązywaniu i podtrzymywaniu kontaktów z użytkownikami biblioteki, informowaniu nt. działań bibliotecznych, szkoleń, wydarzeń, nowości itd. Szczególne miejsce w social media BUŁ zajmują zbiory specjalne, które pojawiają się w nich regularnie, w ramach cyklicznie redagowanych postów, takich jak np. #projektyBUŁ, #perelkiBUŁ, #zbioryspecjalnepodłupa¹⁸. Na profilach społecznościowych BUŁ użytkownicy mogli w ciągu dwóch lat trwania projektów towarzyszyć ich kolejnym etapom: od rozpoczęcia projektów, przez prezentację obiektów, promocję wystaw i katalogu aż po podsumowanie. Należy przy tym zaznaczyć, że posty dotyczące zbiorów specjalnych

¹⁷ Por. *Strategia...*, 2021. Jak zauważa B. Celer, „Zamieszczanie wystaw wirtualnych na stronach internetowych bibliotek przynosi wiele korzyści, wśród których wymienić należy: dotarcie do nieograniczonej liczby zwiedzających; nieograniczony czas ekspozycji; nieograniczona możliwość korzystania z jej zasobów; reklama ekspozycji tradycyjnej; poszerzenie i ugruntowanie wiadomości uzyskanych podczas zwiedzania wystawy tradycyjnej; możliwość zaprezentowania wystawy osobom, które nie mogą zwiedzić ekspozycji tradycyjnej (...)”, Celer, 2013, s. 33.

¹⁸ Szczegółowe omówienie działań promujących zbiory specjalne w mediach społecznościowych BUŁ przedstawiły B. Gamrowska, M. Strzelecka w wystąpieniu *Zbiory specjalne pod lupą – promocja w mediach społecznościowych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego*, na IV Konferencji poświęconej zbiorom specjalnym pt. *Zbiory specjalne w bibliotekach polskich – między ochroną a popularyzacją* (Książnica Szczecińska, 7–8 X 2021 r.), tekst w druku.

(a więc i projektów) zyskały w omawianym przedziale czasowym dużą liczbę reakcji (Gamrowska & Strzelecka, 2021).

W pracy z zabytkowymi zbiorami powinno liczyć się z dodatkowymi, często niespodziewanymi okolicznościami. Konserwatorzy z Pracowni Konserwacji Zbiorów BUŁ podczas renowacji Księgi gruntowej wsi Remenów z 1786 roku odnaleźli w niej ukryte karty, które posłużyły XVIII-wiecznemu intrologatorowi do wzmocnienia oprawy. Były to dwa autentyczne listy gończe z okresu zaborów i anonimowy zapis nutowy. Pierwszy z listów wystawiony został w roku 1786 we Lwowie i dotyczył poszukiwania trzech drukarzy pochodzących z Pragi, którzy “zostawwszy znaczne długi, y popelnivszy wiele zlego uciekli”. List zawierał drobiazgowy opis poszukiwanych, który miał służyć ich skutecznej identyfikacji¹⁹. Drugi list, znacznie krótszy, został wystawiony w tym samym roku za zbiegłym z więzienia mieszkańcem wsi Zubrzyce. Listy wydrukowano również w języku niemieckim.

Konserwatorskie odkrycie (choć niespodziewane, to jednak częste przy tego typu pracach), jak i zawarta w nim intrygująca historia wzbudziły zainteresowanie mediów uniwersyteckich i lokalnych. Briefing zorganizowany w Pracowni Konserwacji Zbiorów BUŁ zgromadził kilkudziesięciu dziennikarzy, a informacje o listach gończych pojawiły się m.in. na stronach internetowych i w serwisach informacyjnych Uniwersytetu Łódzkiego, Radia Łódź, Radia RMF, Gazety Wyborczej, Faktu (również w wydaniu drukowanym) oraz na portalu kopalniawiedzy.pl.

W omawianych projektach media społecznościowe BUŁ pełniły funkcje komunikacyjne i marketingowe²⁰: informowały czytelników o etapach i zakresie prac, prezentowały wybrane zbiory, a jednocześnie umacniały wizerunek BUŁ jako instytucji podejmującej działania na rzecz ochrony dziedzictwa narodowego. Z kolei dzięki mediom lokalnym BUŁ miała okazję do przedstawienia swoich zbiorów społeczności regionu łódzkiego.

¹⁹ Zgodnie z ówczesną praktyką pisania listów gończych wymienione zostały zarówno cechy fizyczne przestępców (“malego wzrostu, chuderlawy, iasno brunatnych włosów”), znaki szczególne (“ma prawą rękę krótszą iak lewą”), jak i elementy ubioru poszukiwanych (“nosi niebieską kapotę i kaftanik, czarne spodnie białe, niciane pończochy, y trzewiki, cielece boty, biały okrągły kapelus, z szaremi brzegami, mały woreczek na włosy, y krótko strzyżony tupet”). Jeden z poszukiwanych Czechów posługiwał się nazwiskiem “Prohaska”, które należało do rodziny zajmującej się drukarstwem na przełomie XVIII i XIX wieku.

²⁰ Por. Przybysz & Pioterek, 2015, s. 339–356.

Podsumowanie

Łódzka księżnica realizuje w pełni swoje podstawowe funkcje od zapewnienia bezpłatnego dostępu do własnych zasobów i usług, do dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej, gromadząc i chroniąc zebrane materiały, udostępniając swoje zasoby i informacje o nich, a zatem spełnia oczekiwania współczesnego społeczeństwa. Ponadto pełni wielorakie funkcje od edukacyjnej, rekreacyjno-relaksacyjnej, informacyjnej, społecznej, instrukcyjno-metodycznej, po kulturalną, ochronną, promocyjną i naukowo-badawczą (Antczak & Kalińska-Kula, 2019, s. 12–17).

Zaprezentowany przegląd działań podjętych przez BUŁ na rzecz ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego w ramach programu MEiN w latach 2020–2022 pozwala na sformułowanie kilku wniosków. Przede wszystkim, działania tego typu mają istotne znaczenie z perspektywy biblioteki i uczelni. Społeczność akademicka i biblioteczna zyskują w projektach: a) usieciowienie zbiorów poprzez opracowanie kolekcji z systemie NUKAT, digitalizację, zdeponowanie materiałów w BC UŁ i FBC, a katalogu w Repozytorium UŁ, wystawę wirtualną (z przekierowaniem do innych platform i zasobów elektronicznych); b) nieograniczony dostęp do materiałów źródłowych w postaci zdigitalizowanej do prowadzenia badań naukowych (BC UŁ, FBC, wystawa wirtualna); c) specjalistyczne komentarze do wybranych zbiorów w postaci wydawnictw towarzyszących (katalog *Religion, Reim und Regiment...*, faksymile *Liber precum*). Należy również podkreślić, że realizacja projektów obejmujących zbiory specjalne jest działaniem istotnym z perspektywy krajowej i międzynarodowej. Stanowi przestrzeń wspólną dla międzynarodowych zespołów badawczych, co z kolei przekłada się na użyteczność dla nauki oraz na korzyści dla uczelni i biblioteki (ich widoczność oraz prestiż).

Projekty *Cenne pommeranica i prussica pierwszego półwiecza XVII stulecia w zbiorach Biblioteki UŁ* oraz *Rękopiśmienne dziedzictwo kulturowe XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki UŁ* umożliwiły kompleksową ochronę zasobów dziedzictwa kulturowego poprzez konserwację, opracowanie oraz digitalizację. Zapewniły jednocześnie ich bezpieczną popularyzację w formie wystaw: stacjonarnej (mobilnej) i wirtualnej, wydanego katalogu i faksymile, a także komunikatów redagowanych dla mediów lokalnych i społecznościowych. Zakres podjętych działań był szeroki, objął różne aspekty pracy ze zbiorami specjalnymi i zaangażował różne grupy pracowników biblioteki, uczelni i innych instytucji naukowych. Wydaje się, że ta wielopłaszczyznowa perspektywa ochrony i popularyzacji zabytków dziedzictwa spełniła swoje założenia, a dzięki otwarciu zasobów w postaci cyfrowej możliwa będzie ich dalsza recepcja i popularyzacja.

Bibliografia

- Antczak, Mariola (2019). Marketing biblioteczny. W: Wojciechowska, M. (red.), *Zarządzanie biblioteką* (s. 521–540). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Antczak, Mariola & Kalińska-Kula, Magdalena (2019). *Biblioteczny marketing wewnętrzny w teorii i praktyce. Na przykładzie bibliotek województwa łódzkiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bartnik, Dorota & Michalski, Radosław (2020). Plakat polski z okresu PRL. Konserwacja, opracowanie i digitalizacja kolekcji w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego. W: Borysowska, A., Gierke M. (red.), *Zbiory specjalne w bibliotekach polskich między tradycją a nowoczesnością. Cz. 2, Zbiory specjalne a problematyka cyfryzacji* (s. 108–117). Szczecin: Książnica Pomorska.
- Bartnik, Dorota & Piestrzyński, Tomasz (2018). Zwischen Tradition und Modernität. Zur Geschichte der Universitätsbibliothek in Lodz. Historia Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Między tradycją a nowoczesnością. W: Dietl C., Kubisiak M. (red.), *Unbekannte Schätze. Germanica des 16. Jahrhunderts in der Universitätsbibliothek Łódź. Nieznane skarby: germanika XVI-wieczne w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego* (s. 21–61). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Buck, Andrzej & Simonjetz, Monika & Kotlarek, Dawid (2019). *Miejsce spotkań. Biblioteka jako przestrzeń społeczna (na przykładzie województwa lubuskiego)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Celer, Bogusława (2013). Wystawy wirtualne jako nowe narzędzie działalności kulturalnej i edukacyjnej bibliotek pedagogicznych. *Zarządzanie Biblioteką*, 1, [online]. Pobrano 10 września 2022 r. z: <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/17449/Bogumila%20Celer.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Dietl, C & Kubisiak M. (red.) & Pólrola M. (tłum.) (2018). *Unbekannte Schätze: Germanica des 16. Jahrhunderts in der Universitätsbibliothek Łódź. Nieznane skarby: germanika XVI-wieczne w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dietl, Cor & Kubisiak, Małgorzata & Ososiński, Tomasz (2022). *Religion, Reim und Regiment: Germanica der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts in der Lodzer Universitätsbibliothek. Religia, rym i regiment: germanica z pierwszej połowy XVII wieku w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego: katalog wystawy*; współpraca: D. Bartnik, T. Piestrzyński, M. Sulejewicz-Nowicka; tłumaczenie: M. Pólrola. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Drewniewska-Idziak Barbara (red.) (2002). Aktualne tendencje ochrony zbiorów bibliotecznych i archiwalnych. Materiały z ogólnopolskich warsztatów konserwatorskich, Warszawa, 13–14 czerwca 2002. *Propozycje i Materiały*, 53. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Fiszler, Paweł & Michalski, Radosław (2018). Zdigitalizowane zbiory druków ulotnych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego jako forma ich zabezpieczenia i promocji. W: Nowicki R. (red.), *Od Armarium do kolekcji cyfrowych. Ochrona zbiorów bibliotecznych* (s. 125–135). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Gamrowska, Beata & Strzelecka, Maria (2021). Zbiory specjalne pod lupą – promocja w mediach społecznościowych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, [wystąpienie na IV konferencji poświęconej zbiorom specjalnym pt. *Zbiory specjalne w bibliotekach polskich – między ochroną a popularyzacją*, Książnica Szczecińska, 7-8 X 2021 r., tekst w druku].
- Gorman, Michael (2005). *Our own selves. More meditations for libraries*. Chicago: American Library Association.

- Hollender, Henryk (2015). Katalog biblioteczny: czarna dziura czy jedyna nadzieja dla profesji? *Biuletyn EBIB*, 3(157a), [online]. Pobrano 13 października 2022 r. z: <https://ebibojs.pl/index.php/ebib/article/view/295/293>
- Jazdon, Artur (2002). Zbiory specjalne – luksus czy narodowy obowiązek? W: Jazdon, A., Chachlikowska A. (red.), *Stan i potrzeby polskich bibliotek uczelnianych. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Poznań 13-15.11.2002* (s. 149–170). Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Koblischke, Patryk (2019). Faksymilia jako typ publikacji książkowej – definicja, typologia, edytorstwo i funkcje. *Roczniki Biblioteczne*, 63, [online]. Pobrano 2 października 2022 r. z: <https://wuw.pl/rbibl/article/view/11416/10360>
- Król, Witold (2005). Stare druki w Sieci. W: Komza M. i in. (red.), *Oblicza kultury książki. Prace i studia z zakresu bibliologii i informacji naukowej. Acta Universitatis Wratislaviensis*, 2680 (s. 169–189). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lubczyńska, Aleksandra (2010). Wystawy wirtualne – nowoczesna forma prezentacji biblioteki i jej zbiorów, [online]. Pobrano 2 października 2022 r. z: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/Content/1894/301-310.pdf>
- Makowski, Tomasz & Ślaska, Katarzyna (2011). Krajowa strategia cyfryzacji dziedzictwa narodowego. W: Hollender H. (red.), *Cyfrowy świat dokumentu* (s. 88–96). Warszawa: Centrum Promocji Informatyki.
- Matwijów, Maciej (2013). Zbiory specjalne. W: Tokarska A. (red.), *Bibliotekarstwo* (s. 143–154). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Mieczkowska, Halina (oprac.) (2011). Format MARC 21 rekordu bibliograficznego dla starych druków [online]. Pobrano 20 listopada 2022 r. z: https://centrum.nukat.edu.pl/images/files/instrukcje_procedury/MARC_21/marc21_staredruki_130711.pdf
- Mikołajuk, Lidia (2018). Dwa budynki Biblioteki UŁ – kontrast czy harmonia. W: Baran S., Bikowska K. (red.), *Ewolucja nowych przestrzeni bibliotecznych. Od założenia do praktyki*, Olsztyn (s. 255–268), [online]. Pobrano 19 października 2022 r. z: <http://hdl.handle.net/11089/26147>
- Pietruszka, Maria, Andrzejczak, Jarosław & Szrajber, Rafał (2012). Wirtualne muzeum na wyciągnięcie ręki – interaktywna infografika czy cyfrowa informacja o dziedzictwie kulturowym dostępna online. W: Herden E., Seidel-Grzebińska A., Stanicka-Brzezicka K. (red.), *Dobra kultury w Sieci* (s. 139–147). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Pokorzyńska, Elżbieta (2016). Oprawy jako element ochrony zbiorów. W: Nowicki R., Gomołiszek J., Wodniak K. (red.), *Ochrona zbiorów bibliotecznych* (s. 157–175). Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Przybysz Janina & Pioterek, Paweł (2015), Media społecznościowe w służbie bibliotek. W: Brzezińska-Stec H., Zochowska J. (red.), *Biblioteki bez użytkowników? Diagnoza problemu. V Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Supraśl, 14–16 września 2015* (s. 339–356). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Przybysz-Stawska, Magdalena (2010). Zbiory specjalne na przykładzie wybranych łódzkich bibliotek. W: Gaziński R. (red.), *Zbiory specjalne i regionalia w polskich bibliotekach naukowych. Materiały z III ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej przez Bibliotekę Główną uniwersytetu Szczecińskiego 9–11 września 2009* (s. 133–146). Szczecin: Książnica Pomorska im. Stanisława Staszica.
- Purchla, Jacek (2014). Dziedzictwo kulturowe a kapitał społeczny. W: Rottermund A. (red.), *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe: materiały pokonferencyjne, konferencja zorganizowana przez Polski Komitet do spraw Unesco w Warszawie 25 lutego 2013 roku* (s. 21–30). Warszawa: Polski Komitet do Spraw UNESCO.

Jak chronić i popularyzować...

- Strategia Uniwersytetu Łódzkiego 2021-2030 (2021) [online]. Pobrano 20 października 2022 r. z: https://www.bip.uni.lodz.pl/fileadmin/user_upload/Strategia_Uniwersytetu_Lodzkiego_2021-2030.pdf
- Szymański, Andrzej (2015). Z problematyki mikrofilmowania i digitalizacji jako form zabezpieczania zbiorów. W: Kowalska S., Wańska, D. (red.), *Retrospekcja i ochrona dziedzictwa kulturowego* (s. 185–214). Poznań–Kalisz: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wydział Pedagogiczno-Artystyczny.
- Wyrzykowska, Małgorzata (2012). Problem definiowania pojęć związanych z dziedzictwem kulturowym w wybranych językach. W: Herden E., Seidel-Grzesińska A., Stanicka-Brzezicka K. (red.), *Dobra kultury w sieci* (s. 15–22). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Strony internetowe

- Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego: <https://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra?language=pl>
- Repozytorium UŁ: <https://repozytorium.uni.lodz.pl>
- Komunikat prasowy „Cenne pommeranica...”: <https://www.uni.lodz.pl/aktualnosc/szczegoly/cenne-pommeranica-i-prussica-pierwszego-polwiecza-xvii-stulecia-w-zbiorach-biblioteki-ul-podsumowanie-projektu>
- Komunikat prasowy „Niecodziennie odkrycie w BUŁ”: <https://www.uni.lodz.pl/strefa-studenta/aktualnosci/szczegoly/niecodziennie-odkrycie-w-bul>

How to protect and popularize cultural heritage? On the example of old print and manuscript projects of the Library of the University of Lodz in the years 2020–2022

ABSTRACT: The article discusses the activities undertaken in the years 2020–2022 by the Library of the University of Lodz as part of projects including old prints collections from the first half of the 17th century and manuscripts collections from the 15th–18th century. It presents the successive stages of projects to protect and popularize the collections, including: selection of the collection, development, conservation, digitization, popularization and promotion activities. It is an attempt to answer the question about the place and role of cultural heritage in the real and virtual library space, in the academic, local and international community.

KEYWORDS: cultural heritage, special collections, manuscripts, old prints, protection of library collections, digitalization, library exhibitions